

Politinės partijos ir partinės sistemos

M i n t a u t a s B L O Ž Ė
Vilniaus universitetas

Pagrindiniai žodžiai: *politinė partija, partinė sistema, ideologija, socializacija, modernizacija, partijų funkcijos, partijų tipai.*

Politinės partijos definicija

Politinės partijos instituto užuomazgų galima rasti jau Naujųjų amžių pradžioje. Tačiau šiuolaikinio supratimo politinės partijos susiformavo tik XIX a. pabaigoje – XX a. pradžioje ir tapo neginčijamu ir svarbiausiu mūsų laikų politiniu institutu, be kurio neapsieina nė viena šiuolaikinė valstybė. Su juo tiesiogiai susiduria ir politikai, ir politologai, ir istorikai, ir apskritai visuomenės veikėjai. Tiesa, skirtingų ideologinių krypčių bei politologinių mokyklų atstovai į šią sąvoką sudeda skirtingą turinį.

Kas gi yra politinė partija? Vienos apibrėžties politologinėje literatūroje nėra. Partijos apibrėžimas iš esmės priklauso nuo apibrėžėjo, nuo jo ideologinių nuostatų, politinės mokyklos ir panašių dalykų. Visus apibrėžėjus galima suskirstyti į dvi grupes: tradicinę ir novatoriškąją. Tradicinėje kryptyje galima išskirti keletą srovių. Viena jų abstrakti-intuityvinė. Šios srovės atstovai politines partijas apibrėžia tokiomis sąvokomis: „valstybė valstybėje“, „jungiamoji grandis“, „tarpininkas tarp valstybės ir visuomenės“, „tiltas tarp vado ir masės“, „legalizuota santykinio valstybės ir visuomenės dualizmo forma“. Abstrakčios-intuityvinės formuluotės šalininkai laikosi nuostatos, kad apskritai apibrėžti politinės partijos negalima, todėl jie ir siūlo iki kraštutinumo apibendrintą ir abstrahuotą partijos definiciją.

Kita srovė bando duoti žymiai konkretesnę partijos apibrėžimą, siekia išskirti specifinius partijos bruožus, jos funkcijas socialiniame politiniame gyvenime. Prancūzų politologas A. Gogelis teigia, kad partija tai – grupė žmonių, susijungusių dalyvauti politiniame gyvenime, turinti tikslą iškovoti politinę valdžią ir tokiu būdu užtikrinti grupės nariams viešpataujančią politinę padėtį. Kitas prancūzų politologas Ž. Biurdo politinę partiją laiko bet kokią grupę žmonių, turinčių vienodas politines pažiūras ir siekiančių užgrobti valdžią. Vokiečių politologas Klausas von Beyme politinę partiją apibrėžia kaip grupę vienminčių, siekiančių bendrų politinių tikslų ir veikiančių bendrai.

Kiti politologai politines partijas bando apibrėžti struktūriniu-organizaciniu ar struktūriniu-funkciniu pagrindu. Prancūzų politologas Maurice'as Duverger (1964)

tvirtina, kad politinė partija yra ypatingas institutas, kurio svarbiausi bruožai yra ypatinga struktūra ir ypatinga organizacija. Dž. Džeimsas ir Peteris Merklas svarbiausiu politinės partijos bruožu laiko jos funkcijas rinkimų metu, t. y. poveikį rinkėjams ir pačių rinkimų pravedimą.

Gana universalią politinės partijos apibrėžtį bando duoti amerikiečių politologai Josephas La Palombara ir Myronas Weineris (*PPPD* 1965). Jie derina tiek struktūrinius, tiek ir funkcinius kriterijus. Šių politologų supratimu politinė partija gali būti tik organizacija, kuriai būdingi tokie požymiai: 1) ilgamažiškumas. Kad taptų organizacija partija, ji būtinai turi pergyventi savo įkūrėją, kitaip ji tebus tik klika; 2) organizuotumas. Partija turi vienyti tiek nacionalinio masto vadovaujančią grandį, tiek regionines ir vietines organizacijas. Būtinai nuolatiniai sistemingi ryšiai tarp nacionalinio centro ir vietinių organizacijų. Organizuotumas atskiria politinę partiją nuo parlamentinių frakcijų; 3) organizacijos vadovybės ir vietinių organizacijų siekimas iškovoti politinę valdžią. Šis politinės valdžios siekimas išskiria politines partijas iš interesų, spaudimo grupių bei kitų organizacijų, siekiančių tik plėtoti savo įtaką vyriausybei; 4) siekimas užsitikrinti sau masinę paramą. Jos buvo siekiama tiek plečiant organizacijos narių skaičių, tiek veikiant visuomenę apskritai. Masinės paramos siekimas atskiria politines partijas nuo politinių klubų, kurie ne tik nesiekia masinės paramos, bet ir tiesiogiai nedalyvauja nei rinkimų kampanijose, nei parlamentiniame darbe.

Aptariant šias politinės partijos definicijos sroves, tenka akcentuoti, kad visos minėtos srovės svarbiausiais partijos požymiais laiko organizacinį ir politinį pradus. Jos beveik neakcentuoja socialinio-klasinio partijos turinio. Tačiau ir tarp jų yra kai kurių išimčių. Antai italų politologas Giovanni Sartoris (*S a r t o r i* 1976) randa tam tikrą ryšį tarp partijų ir klasių tvirtindamas, kad partijos neatstovauja klasėms, o tik jas atspindi. Sartoriui artimas yra Samuelis Jamesas Eldersveldas, aiškinęs, kad politinė partija yra struktūrinė sistema, betarpiškai siekianti perkelti socialinius-ekonominius interesus į politinę valdžią.

Tradicinei apibrėžėjų grupei iš esmės reikėtų priskirti ir marksistus, nors iš pirmo žvilgsnio pastaroji srovė atrodo labai skirtinga. Ji, apibrėždama politinę partiją, į pirmą vietą kelia partijos klasinį turinį. Sovietų teisininkas ir politologas V. Javdokimovas tvirtina, kad politinė partija, būdama tam tikros klasės ar jos dalies politinių interesų reiškėja, yra ideologiškai ir organizaciškai suvienyta organizacija, kurios svarbiausias tikslas yra rinkimų ar koku nors kitu keliu paimti valstybinius reikalus į savo rankas ir panaudoti valstybinę valdžią jos reikiamiems socialiniams klasiniams interesams ginti. Jam antrina ir kitas sovietų politologas T. Beknazaras-Juzbaševs tvirtindamas, kad partija yra specifinė visuomeninė, bet turinti ypatingą statusą valstybėje politinė organizacija, kuri remiasi atitinkama ideologija, reiškia konkrečius ideologiškai apiformintus socialinius-klasinius interesus, siekia aktyviai dalyvauti visuomeniniame, politiniame ir valstybiniame gyvenime, kovoja dėl valdžios ir tuo būdu realizuoja tam tikros klasės interesus ir tikslus. Organizacijos tikslai dažniausiai užfiksuoti pagrindiniuose partiniuose dokumentuose – programose ir statutuose.

XX a. paskutiniame dešimtmetyje pasaulio politiniame gyvenime įvyko milžiniškų pasikeitimų. Socializmas praktikoje nepasiteisino ir galutinai išsisėmė. Dėl to būta ryškių pasikeitimų politinėse sistemose, palietusių jų atskirus elementus, tarp jų ir politines partijas. E. Vizentalio tvirtinimu XX–XXI a. sandūroje politinės partijos pateko į modernizacijos pinkles, iš kur nebėra kelio atgal į uždaros erdvės ir pasaulėžiūros partijas. Dar daugiau, E. Vizentalis politines partijas laiko organizaciniais dinozaurais, vienijančiais aktyviai politikoje dalyvaujančius piliečius, tačiau nepasiduodančius partinei disciplinai. Be to, iš esmės keičiasi ir rinkėjų motyvai, kada vis dažniau atsisakoma tradicinės pasaulėžiūros ar religijos nuostatų. Jų motyvacijai vis mažiau įtakos turi ir socialinė kilmė. Ch.-J. Feno teigimu atstumas tarp asmenybės ir valstybinės-politinės sferos didėja. Ir tai vyksta ne todėl, kad partijos sąmoningai ir vienpusiškai atsiriboja nuo visuomenės, o todėl, kad šiuolaikinė visuomenė pati palaiko atstumą nuo valstybės ir partijų. Todėl ir tradicinio supratimo partijos praranda turėtą įtaką ir vaidmenį. Tą liudija ir vis mažesni politinių partijų reitingai įvairių sociologinių apklausų metu bei krintantis rinkėjų aktyvumas, kas, savo ruožtu, silpnina ryšius tarp politinių partijų ir rinkėjų. Kartu rinkėjai vis labiau reiškia nepasitenkinimą ir protestą tiek partijomis, tiek ir politika apskritai. Net politologinėje literatūroje pasirodo teiginių, kad, keičiantis politinei sistemai, politinės partijos pačios išsisėmė ir jas galėtų pakeisti įvairūs susivienijimai. Tačiau iš tikrųjų šiuolaikinė visuomenė gali būti tik demokratinė, o demokratija be politinių partijų yra neveiksminga demokratija, nes partijos yra vienas svarbiausių demokratinės politinės sistemos institutų.

Partijų funkcijos

Nesutikdami politinių partijų definicijos klausimu, atskirų kryptių politologai skirtingai traktuoja politinių partijų uždavinius ir funkcijas. Politologinėje literatūroje nėra kiek vienos partijos funkcijų nusakymo. Vieni politologai jų suskaičiuoja po keletą, kiti – po keliolika. Politologas V. Čembersas nurodo tik dvi pagrindines funkcijas: 1) paruošti bendrą politinį kursą iškilusioms problemoms spręsti ir 2) užtikrinti ryšius tarp rinkėjų ir valdžios. Jau minėtas vokiečių politologas von Beyme (B e y m e 1984) iškelia keturias pagrindines politinės partijos funkcijas: 1) politinio tikslo iškėlimas; 2) socialinių interesų akumuliacija ir reiškimas; 3) visuomenės mobilizavimas; 4) elito rekrutavimas ir vyriausybės formavimas. Kiti politologai nurodo žymiai daugiau politinės partijos funkcijų. Iš jų paminėtinos: visuomenės nuomonės formavimas, tiesioginių ryšių tarp parlamento ir gyventojų palaikymas, rinkėjų mobilizavimas, valstybinio ir visuomeninio aparato formavimas, vyriausybės aparato stabilumo užtikrinimas ir daugelis kitų.

Kiek plačiau apžvelkime tas partijos funkcijas, kurios dažniausia akcentuojamos politologinėje literatūroje. Viena iš jų yra ideologinė, nors ne visi politologai (ypač Vakarų) šią funkciją išskiria į savarankišką, dažnai ją net ignoruoja apskritai. Šie politologai remiasi tuo, kad kai kurios Vakarų partijos, kaip Respublikonų ir Demokratų JAV, neturi ideologinės partijos nuostatos, niekur neakcentuoja savo idėjinio *credo*. Tos krypties politologai atmeta ideologinę partijos funkciją

apskritai. Kiti politologai – prancūzas Ž. Blondelis, amerikietis Dž. Fišelis teigia, kad daugeliui šiuolaikinių partijų ideologija yra vienas svarbiausių ginklų. Net aptardamas JAV politines partijas, Dž. Fišelis tvirtina, kad ideologija yra svarbus Amerikos partijų konkurencijos komponentas. Ir tikrųjų ideologinė funkcija, visuomeninių reiškinių vertinimas yra vienas svarbiausių politinės partijos veiklos barų, kurios dėka partijos užsitikrina sau masinę socialinę paramą ir taip padeda įtvirtinti režimą.

Kita svarbi politinės partijos funkcija yra politikos generalinės linijos paruošimas bei politinio kurso įgyvendinimas. Partijos yra pradinės ląstelės, kuriose priimami politiniai sprendimai. Su partijų pagalba mobilizuojamos plačiosios socialinės jėgos tiems sprendimams įgyvendinti.

Labai daug dėmesio politologinėje literatūroje skiriama partijos socialinės integracijos funkcijai. Šios funkcijos tikslas dvejopas: išsaugoti esamą politinę sistemą ir pačiai partijai išsilaikyti šioje sistemoje. Socialinės integracijos funkcijos turinį sudaro konfliktuojančių klasių bei socialinių grupių interesų sutaikymas, atskiros asmenybės socialinio konformizmo derinimas su esama santvarka ir jos įtraukimas į politinę sistemą.

Socialinės integracijos funkcijai labai artima yra politinės socializacijos funkcija. Ji atspindi partijos ryšius su visuomene ir atskirais socialiniais junginiais. Viešpataujančios jėgos, taip pat prie jų prisiplakusios politinės partijos bei visuomeninės organizacijos suinteresuotos tokia politine socializacija, kuri maksimaliai išplėstų esamos santvarkos rėmėjų skaičių, diegtų mintį, kad ta santvarka geriausiai atitinka visuomenės narių interesus ir yra labiausiai priimtina. Šiai funkcijai taip pat priskirtinas partijos rūpinimasis savo narių ir šalininkų politinėmis nuotaikomis, jų auklėjimas partijos politinių vertybių ir tradicijų dvasia. Daug dėmesio jos skiria jaunimo įtraukimui į politinį gyvenimą. Reikia neužmiršti, kad tiek socialinės integracijos, tiek ir politinės socializacijos funkcijas vykdo ne tik vyriausybės, bet ir opozicinės bei nesisteminės partijos. Tų partijų veiklos kryptis yra priešinga vyriausybėms partijoms. Opozicinės partijos kritikuoja vyriausybių veiklą, siekia įtvirtinti savas nuostatas, o nesisteminių partijų veikla pagrįsta pačios santvarkos, visos sistemos kritika bei politinių jėgų mobilizavimu tai sistemai sugriauti.

Politinių partijų gyvenime labai svarbią vietą užima politinių kadro parinkimo bei parengimo ir paskirstymo funkcija. Kai kurie politologai šią funkciją laiko svarbiausia partijos gyvenime. Antai politologas F. Soraufas tvirtina, jog, parenkant JAV politinę vadovybę, svarbiausias vaidmuo tenka politinėms partijoms. Partijos parenka kadrus visai politinei sistemai tiesiogiai arba turi lemiamą įtaką juos parenkant. Ši partijos funkcija yra visuotinė. Partijos yra pagrindinės kadro tiekėjos tiek įstatymų leidžiamiesiems organams, tiek ir vykdomajai valdžiai. Drašiai galima tvirtinti, kad partijos yra svarbiausios institucijos politiniam elitui formuoti.

Marksistams svarbiausia politinės partijos funkcija – atstovauti klasei, padaryti ją viešpataujančią visuomenėje. Antai bolševikų partija svarbiausiu savo uždaviniu laikė socialistinės revoliucijos įvykdymą ir proletariato diktatūros įvedimą. Detalizuodami politinių partijų funkcijas marksistiniai politologai išskyrė tris

svarbiausias: 1) ryšiai su klasėmis, socialinėmis grupėmis ir visuomene apskritai; 2) santykiai su politine sistema ir jos institutais; 3) vidinės partijos funkcijos. Analizuodami kadru parinkimo ir parengimo funkciją, marksistiniai politologai šią partijos funkciją tiesiogiai sieja su klasėmis. Štai sovietiniai politologai ir filosofai M. Marčenko ir M. Faruškinas aiškina, kad, analizuojant politinių kadru parinkimo ir parengimo funkciją, būtina pirmiausia įvertinti, kokios klasės interesus partija įgyvendina, kokiais principais vadovaujantis parenkami ir skirstomi politiniai kadrai. Atsakydami į iškeltus klausimus, minėti sovietų mokslininkai duoda konkretų atsakymą, jog svarbiausias partijos vertinimo kriterijus yra jos klasinė pozicija, sugebėjimas teisingai suprasti ir nuosekliai įgyvendinti savo atstovaujamos klasės ar socialinės grupės interesus.

Analizuodami XX a. pabaigos – XXI a. pradžios politinių partijų funkcijas, politologai kokių nors didesnių naujovių neišskiria. Antai vokiečių politologas Heinrichas Oberreuteris išskiria 8 pagrindines partijos funkcijas: 1) visuomenės nuomonės formavimas; 2) aktyvus dalyvavimas politiniame švietime; 3) piliečių aktyvumo skatinimas; 4) politinių lyderių mokymas; 5) kandidatų rekrutavimas; 6) įtakos parlamentui ir vyriausybei darymas; 7) politinio tikslo įjungimas į valstybės valios formavimą; 8) rūpinimasis liaudies ir valstybės organų nuolatiniiais ryšiais.

Partijų tipai

Šiuolaikiniame pasaulyje veikiančios politinės partijos yra labai įvairios. Jos skiriasi vienos nuo kitų tiek savo kilme, tiek socialine baze, ideologija ir užimama padėtimi visuomenės struktūroje. Todėl tyrinėjant partijas svarbu nustatyti, kas tose partijose yra bendra, kuo jos skiriasi vienos nuo kitų. Kitaip sakant, reikia partijas sugrupuoti į atskiras grupes – tipus. Partijos tipas nusako esminius tam tikros grupės partijų bruožus. Partijų skirstymo į tipus kriterijai yra įvairūs, todėl ir partijos tipų išskiriama gana daug. Vienas populiariausių skirstymų yra į masines ir kadru partijas. Masinėmis partijomis laikomos tos, kurios yra gausios, gerai organizuotos, turinčios apibrėžtą ideologiją ir pasaulėžiūrą. Jos stengiasi atstovauti socialiniams sluoksniams, klasėms ar religijoms. Pagrindinis tų partijų finansavimo šaltinis yra nario mokestis. Svarbiausia masinės partijos veiklos sritis – ideologinis darbas. Jų vadovai – profesionalūs politikai. Masinės partijos dirba tiek rinkimų kampanijų metu, tiek ir tarprinkiminiu laikotarpiu. Masinėms partijoms Vakarų politologai priskiria Socialdemokratų ir Komunistų partijas. Kadru partijos, skirtingai nuo masinių, yra palyginti negausios. Jos neturi griežtos narystės, yra amorfinės. Tokiose partijose dažnai nėra ir oficialaus priėmimo į partiją mechanizmo. Jos finansuojamos stambių monopolijų ar atskirų mecenatų. Pagrindinė kadru partijų veiklos sritis – darbas rinkimų kampanijų metu. Prancūzų politologo Duverger (1964) teigimu kadru partijos yra ne kas kita kaip grupės įtakingų žmonių, turinčių vardą, prestižą ir ryšius bei galinčių padėti kandidatams rinkimų kovoje materialiai ir organizaciškai. Tipiškomis tokiomis partijomis yra Respublikonų ir Demokratų partijos JAV.

Kitas plačiai paplitęs politologinėje literatūroje yra partijų skirstymas į mobilizuojančias ir atstovaujamasias. Mobilizuojančių partijų svarbiausia veiklos sritis – piliečių sąmonė. Todėl šio tipo partijos ypatingą dėmesį skiria savos ideologijos propagandai, kartu visomis galimomis priemonėmis trukdydamos kontrpropagandą. Tipiškomis mobilizuojančiomis partijomis Vakarų politologai laiko marksistines, taip pat daugelio išsivadavusių iš kolonijinio jungo šalių partijas. Atstovaujamosios partijos, pasak Henco Fišerio, reiškia tik savo sekėjų pažiūras, kurioms keičiantis keičiasi ir pačių partijų politika. Šiai grupei politologai priskiria daugelio išsivysčiusių šalių buržuazines partijas.

Atsižvelgdami į funkcinį kriterijų, Vakarų politologai politines partijas dar skirsto į individualaus atstovavimo ir socialinės integracijos partijas. Pagrindinis individualaus atstovavimo partijos uždavinys – parinkti į valdžios organus tinkamus kandidatus, galinčius laimėti rinkimų kovą. Svarbiausia tokio tipo partijos veikla – rinkimai. Išrinkti į valdžios organus partijos nariai tampa nebeprisklausomi nuo partijos. Jie naudojami absoliučiai laisvu mandatu ir yra atsakingi tik savo sąžinei. Tokio tipo partijomis S. Neumanas laiko Respublikonų ir Demokratų partijas JAV, Konservatorių partiją Didžiojoje Britanijoje. Socialinės integracijos partijos yra labiau apibrėžtos. Jose yra pastovi narystė, mokamas partijos nario mokestis. Partijos turi priėmusios pagrindinius dokumentus – programas ir įstatus. Socialinės integracijos partijos dar gali būti skirstomos į demokratines ir totalitarines. Pastarosioms priskiriamos marksistinės-lenininės partijos.

Pagal tvarkymosi principus ir tikslus politinės partijos yra skirstomos į totalitarines ir demokratines. Totalitarinės partijos kuriamos iš viršaus. Jos buriasi apie lyderį. Taip susikūrė fašistų partija Italijoje, nacionalsocialistų partija Vokietijoje, bolševikų partija Rusijoje. Ypatingą vaidmenį totalitarinėse partijose vaidina ideologija. Partijos lyderis šio tipo partijose tampa ir vyriausiuoju ideologu. Prisiminime fiurerį Adolfą Hitlerį, „tautų tėvą“ Josifą Staliną ir kitus diktatorius. Totalitarinėms partijoms būdinga geležinė drausmė. Jose uždrausta bet kokia frakcinė veikla. Partijos nariai, ypač valdančiosios, turi tam tikrų privilegijų, ypač partinė nomenklatūra. Tačiau pašalinimas iš partijos kartu reiškė ne tik politinės, bet socialinės karjeros pabaigą. Totalinės partijos yra nekonstitucinės. Jos pripažįsta tik jėgą ir prievarta paremtą tvarką. Iškovojusios politinę valdžią, totalitarinės partijos pirmiausia ją panaudoja partiniams tikslams, net pačią valstybę pajungia partijos reikalams. Dar vienas būdingas šio tipo partijų bruožas – monopolizmas, stengimasis pašalinti iš politinės arenos visas kitas partijas ir net fiziškai sunaikinti kitaip mąstančius. Tą akivaizdžiai patvirtina koncentracijos stovyklos hitlerinėje Vokietijoje, „gulagai“ stalininėje Sovietų Sąjungoje. Kartu šios partijos stengiasi pajungti savo tikslams visas visuomenės klases ir sluoksnius.

Kai kurie Vakarų politologai bando grupuoti partijas ir pagal vidinius organizacinius požymius. Antai politologas R. Markidis politines partijas skirsto į uždarytas ir atvirąsias. Uždarosioms jis priskiria tas partijas, kurios kelia labai griežtus reikalavimus stojantiesiems. Tose partijose griežta centralizacija, jų nariai besąlygiškai paklūsta partiniams funkcionieriams. Apskritai, uždarosioms partijoms būdingas

orientavimasis į autoritarizmą ir net totalitarizmą, siekimas monopolizuoti vyriausybių kontrolę. Atvirosiose partijose dažniausiai nėra griežtos narystės. Jose partijos nario ir rėmėjo statusai faktiškai sutampa. Ryškiausia tokių partijų veikla pasireiškia rinkimų kampanijų metu.

Galimas partijų grupavimas ir pagal jų užimamą padėtį visuomenėje. Šiuo požiūriu partijas galima skirstyti į vyriausybinės ir opozicines. Minėtas politologas S. Neumanas vyriausybėmis partijomis laiko tas, kurios yra valdžioje ir kurios kontroliuoja vyriausybių veiklą. Jos pasižymi konservatyviomis tendencijomis ir visada suinteresuotos *status quo* išlaikymu. Opozicinės partijos nėra vykdomojoje valdžioje. Jos neturi didesnės įtakos vyriausybei. Todėl jos oponuoja vyriausybėms partijoms ir vyriausybių veiklai, pasisako už įvairias reformas. S. Neumanas jas net įvardija kaip reformų ir pertvarkymų partijas.

Politologinėje literatūroje aptinkamas partijų skirstymas ir į ideologines bei dalykinių interesų partijas. Ideologinių partijų programos pagrįstos tam tikra pasaulėžiūra ir ideologija, kurių besąlygiškai privalo laikytis visi partijos nariai. Ideologinis auklėjamasis darbas yra svarbiausias šio tipo partijų veiklos baras. Dalykinių interesų partijos pagrindinį dėmesį skiria ekonomikai. Jų programų tikslas – atstovauti tam tikriems socialiniams sluoksniams, tam tikros profesijos žmonių interesams, užtikrinti partijos šalininkams palankų ekonominių problemų sprendimą.

Marksistiniai politologai, skirstydami partijas į tipus, svarbiausiu kriterijumi ima klasinį principą. Visas politines partijas jie skirsto į tris pagrindinius tipus: buržuazines, smulkiaburžuazines ir proletarines. Buržuazinėmis partijomis jie laiko tas, kurios atstovauja buržuazijos klasiniams interesams, gina kapitalistinius gamybinius santykius. Smulkiaburžuazinės partijos atstovauja smulkiajai buržuazijai, t. y. smulkiesiems savininkams – gamintojams. Jos taip pat iš esmės gina kapitalistinius santykius, bet kartu pasisako ir už tam tikrą tų santykių reformavimą. Proletarinės partijos, pasak marksistų, atstovauja išnaudojamosioms klasėms. Kai kurios iš jų ryžtingai pasisako prieš kapitalistinius gamybinius santykius. Visas proletarines partijas marksistai skirsto į dvi grupes: revoliucines – marksistines ir reformistines – socialdemokratines.

Populiariojoje politologinėje literatūroje plačiai paplitęs partijų skirstymas į dešiniąsias, kairiąsias ir centro. Dešiniomis partijomis paprastai laikomos tos, kurios atstovauja valdantiejiems ir gina esamus santykius. Kairiosios partijos yra opozicijoje valdantiejiems ir jų vykdomai politikai. Centro partijos daugiausia atstovauja viduriniams sluoksniams. Jos taip pat kaip ir kairiosios partijos pasisako už įvairias reformas, tačiau niekada ryžtingiau nepasisako prieš esamą santvarką. Jos kovoja tik prieš atskiras tos santvarkos negeroves, neliesdamos jos pagrindų. Analogišku principu partijos skirstomos į konservatyviasias, radikaliasias ir liberaliasias. Konservatyviosios partijos iš esmės atitinka dešiniąsias, radikaliasios – kairiąsias, o liberaliosios – centro. Pastarasis skirstymas dažniausiai naudojamas norint akcentuoti partijos veikimo būdą.

Bandant taikyti populiarių partijų skirstymą į tipus nepriklausomybę atkovojuosioje Lietuvoje, ypač pirmaisiais jos gyvavimo metais, iškilo tam tikrų keblumų.

Tuo metu Lietuvoje pačios radikaliausios partijos buvo dešinišios, o konservatyviausios kairiosios. Čia jokio paradokso nėra, nes ištisą penkiasdešimtmetį Lietuva buvo okupuota sovietų. Jos politinis vystymasis buvo nenatūralus, primestas išorės jėgų. Jeigu išmestume tą nenatūralų vystymosi laikotarpį, tai pamatytume, kad Lietuvos politinių partijų veiklos kryptis visiškai sutaptų su anksčiau aptartais principais.

Partinės sistemos

Analizuojant politines partijas, svarbi vieta tenka partinių sistemų klausimui. Pats partinės sistemos reiškinys įvairių srovių politologų suprantamas skirtingai. Tai priklauso ne tik nuo to, kokiai ideologinei kryptčiai atstovauja politologas, bet ir nuo politologinės mokyklos. Amerikiečių politologas La Palombara (*PPPD* 1965) partinę sistemą laiko reiškinį, kada šalyje yra dvi arba daugiau konkuruojančių partijų laisvuose ir atviruose rinkimuose. Svarbiausiais partinės sistemos elementais jis laiko: 1) tam tikrą ne mažiau kaip dviejų partijų buvimą ir 2) jų varžymąsi rinkimuose. Kitas amerikiečių politologas S. Neumanas partinę sistemą sieja su daugelio partijų vieningos visumos susidarymu. Vokiečių politologui Heinui Kaackui (*K a a c k* 1971) partinė sistema – tai politinių jėgų, atstovaujamų parlamente arba siekiančių jame atstovauti, visuma. Sovietų politologas Fiodoras Burlackis, įvertindamas partinę sistemą, pabrėžia, kad ji yra valdančių ir opozicinių partijų socialinė bazė ir veikla, mūsų laikais duoda išsamesnį visuomenės vaizdą nei konstitucinių institutų aprašymas.

Skirtingai apibūdinami partines sistemas, politologai neranda ir vienodų kriterijų toms sistemoms tipologizuoti. Šiuo klausimu taip pat galima išskirti keletą srovių. Viena iš jų svarbiausiu kriterijumi laiko veiksmingų politinių partijų skaičių. Ji visas partines sistemas skirsto į tris dideles grupes: 1) vienpartinę, kada šalies politiniame gyvenime apskritai tėra viena politinė partija. Tai buvusi Sovietų Sąjunga, buvusi Albanija, kai kurios dabartinės Afrikos valstybės; 2) dvipartinė sistema, kuri nereiškia, kad šalyje yra tik dvi politinės partijos. Dvipartinė sistema gali būti ir tada, kai šalyje yra keletas partijų, bet tos kitos partijos negali sutrukdyti dviem įtakingiausioms partijoms valdyti. Dar daugiau, nė vienai iš tų dviejų įtakingiausių partijų nereikalinga koalicija su trečiosiomis partijomis, nes laimėdama rinkimus nugalėtoja gauna absoliučią daugumą balsų. Akivaizdūs pavyzdžiai JAV, Didžioji Britanija, kuriose jokia trečioji partija negali nulemti respublikonų ar demokratų, konservatorių ar leiboristų rinkimų kovos rezultatų; 3) daugpartinė sistema, kada kovoje dėl politinės valdžios dalyvauja daugiau nei dvi partijos. Ši sistema turi daug modifikacijų.

Kita srovė, jos žymiausi atstovai Weineris ir La Palombara (*PPPD* 1965) tokį kiekybinį partinių sistemų tipologizavimo kriterijų laiko nieko neduodančiu. Jie siūlo įvesti naujus funkcinis kriterijus.

Įdomu pastebėti, kad atskirų srovių politologai, analizuodami net tų pačių valstybių partines sistemas, daro skirtingas išvadas. Duverger (1964) ir Sartoris (*S a r t o r i* 1976) Didžiosios Britanijos ir Kanados partines sistemas laiko tipiškomis

dvipartinėmis, o amerikiečių politologas L. Epšteinas jas traktuoja kaip dviejų plius vienos partines sistemas. Jis dar išskiria daugpartinę sistemą su viena viešpatuojančia partija buvusioje Vokietijos Demokratinėje Respublikoje, buvusioje Lenkijos Liaudies Respublikoje bei kraštutinę daugpartinę sistemą – Suomijoje.

Originalią ir gana išsamią partinių sistemų charakteristiką duoda Sartoris (S a r t o r i 1976). Jis išskiria net septynių tipų partines sistemas: 1) vienpartines; 2) daugpartines su viena viešpatuojančia partija. Šios sistemos valstybėse nors ir yra ne po vieną politinę partiją, bet lemiamas vaidmuo tenka tik viešpatuojančiai partijai. Esant tokiai sistemai viešpatuojanti partija neįaučia konkurencijos kovoje dėl valdžios. Ji visada išlieka lemiamą politinę jėgą. Šiuo atveju minėta daugpartinė sistema yra tik modernizuotas vienpartinės sistemos variantas; 3) daugpartinė sistema su viena dominuojančia partija (Japonija, Indija). Šios sistemos esminis bruožas tas, kad nežiūrint keleto partijų buvimo viena iš jų visą laiką yra įtakingesnė, turinti daugiau šansų laimėti konkurenciniuose rinkimuose. Ji skiriasi nuo sistemos su viešpatuojančia partija pirmiausia tuo, kad dominuojanti partija neturi viešpatuojančios statuso – galimybės bet kokiomis sąlygomis išsilaikyti valdžioje. Ši sistema jau ne modernizuota vienpartinė sistema, bet ypatinga daugpartinės sistemos forma; 4) dvipartinė sistema (JAV, Didžioji Britanija, Kanada); 5) nuosaikaus pliuralizmo sistema (Belgija, buvusi VFR). Šios sistemos svarbiausias bruožas tas, kad čia dėl valdžios kovoja nuo trijų iki penkių partijų ir nė viena iš jų viena negali sudaryti vyriausybės. Esant tokiai situacijai vyriausybė tegali būti tik koalicinė. Todėl siekdamas koalicijos partijos turi rodyti tam tikrą nuosaikumą tiek rinkimų programose, tiek ir pačiuose rinkimuose; 6) kraštutinio pliuralizmo sistema – Italija, Olandija, Suomija. Šiose šalyse yra ne tik didelis konkuruojančių partijų skaičius, bet ir kraštutinė tų partijų poliarizacija, kada dėl valdžios kovoja tiek pozicinės, tiek opozicinės, tiek ir antisisteminės partijos, t. y. tos partijos, kurios kovoja prieš esamą socialinę-ekonominę ir politinę sistemą. Tą liudija ir komunistų partijų darbas buržuaziniuose parlamenteuose ir vyriausybėse. Be to, esant šiai sistemai, opozicija yra dvejopa: iš kairės ir dešinės. Šios sistemos būdingas bruožas yra ir tas, kad kraštutinio pliuralizmo partijos, kovodamos dėl valdžios, stengiasi pasinaudoti visokiais galimais ir negalimais kovos būdais. Jų duodami rinkimų pažadai dažnai neatitinka realių galimybių. Tos partijos nelabai rūpinasi ir duotų pažadų tesėjimu; 7) atomizuotoji sistema (Malaizija). Šios sistemos pagrindinis požymis tas, kad šalyje yra labai daug partijų. Tiek daug, kad jų skaičius šalies politiniame gyvenime nebeleidžia jokio vaidmens.

Skirtingais principais tipologizuodami partines sistemas, įvairių krypčių politologai neprieina prie bendros nuomonės ir vertindami tas sistemas. Absoliuti dauguma politologų dėl vieno sutaria – tai dėl vienpartinės ir daugpartinės sistemos su viena viešpatuojančia partija vertinimo, nes jos būdingos diktatūriniam režimams. Vertinant dvipartinių ir daugpartinių sistemų privalumus politologų nuomonės skiriasi. Kai kurie politologai tvirtina, kad kuo daugiau partijų, tuo daugiau demokratijos. Mūsų minėtas Sartoris (S a r t o r i 1976) yra ryškus nuosaikaus pliuralizmo propaguotojas. Dvipartinės sistemos šalininkų svarbiausi argumentai yra tie, kad

ši sistema yra stabilesnė, ji aiškiau atspindi konkurencinės kovos rezultatus, sustiprina rinkimus laimėjusios partijos atsakomybę už duotų rinkimų pažadų įgyvendinimą. Be to, dvipartinė sistema atima pralaimėjusiai partijai galimybę sudarant įvairias koalicines kombinacijas išsilaikyti valdžioje. O tai priverčia pralaimėjusią rinkimus partiją ne tik keisti rinkimų taktiką, bet ir peržiūrėti strategines nuostatas.

Išvados

Trumpai apžvelgus politines partijas ir partines sistemas galima konstatuoti, jog politinės partijos yra neginčijamai vienas svarbiausių šiuolaikinės valstybės politinių institutų, tačiau pati politinės partijos definicija įvairių šalių mokslininkų traktuojama skirtingai. Jų funkcijos taip pat apibrėžiamos nevienodai. Politinės partijos į tipus skirstomos remiantis įvairiais kriterijais, todėl galima didelė tipų įvairovė. Politinės sistemos taip pat traktuojamos skirtingai. Tai priklauso nuo konkrečių sąlygų ir bendro politinės kultūros lygio.

Literatūra

- Andersen 1992 – Uwe Andersen, Wichard Woyke (Hrsg.), *Handwörterbuch des politischen Systems der Bundesrepublik Deutschland*, Bonn.
- Beyme 1984 – Klaus von Beyme, *Parteien in westlichen Demokratien*, München.
- Beyme 1985 – Klaus von Beyme, *Political Parties in Western Democracies*, Aldeshot.
- Duverger 1964 – Maurice Duverger, *Political Parties*, London: Methuen.
- Kaack 1971 – Heino Kaack, *Geschichte und Struktur des deutschen Parteiensystems*, Opladen.
- LPS 2004 – Algis Krupavičius, Alvidas Lukošaitis, *Lietuvos politinė sistema: sąranga ir raida*, Kaunas: Poligrafija ir informatika.
- Mintzel 1992 – Alf Mintzel, Heinrich Oberreuter, *Parteien in der Bundesrepublik Deutschland*, Bonn.
- Novagrockienė 2001 – Jūratė Novagrockienė, *Politikos mokslų pagrindai*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
- PPPD 1965 – Joseph La Palombara, Myron Weiner, *Political parties and political development*, Princeton: Princeton University Press.
- Sartori 1976 – Giovanni Sartori, *Parties and party systems, a framework for analysis*, Cambridge: ECPR classics.

Mintautas Bložė

Politinės partijos ir partinės sistemos

S a n t r a u k a

Pagrindiniai žodžiai: *politinė partija, partinė sistema, ideologija, socializacija, modernizacija, partijų funkcijos, partijų tipai.*

Analizuojant politinių partijų vietą ir vaidmenį šiuolaikinėse partinėse sistemose svarbus vaidmuo tenka politinės partijos definicijos klausimui. Politinės partijos apibrėžčių yra įvairiausių. Jų skaičius ir turinys priklauso nuo politologų ideologinės krypties, politologinės mokyklos ir pan.

Partijų skirstymo į tipus kriterijai taip pat yra įvairiausi. Partijos skirstomos į ideologines ir dalykinės orientacijos, masines ir kadru, parlamentines ir neparlamentines, pozicines ir opozicines. Taip pat partijos gali būti skirstomos ir pagal veiklos kryptį (kairiosios, dešniosios, centro) bei veikimo būdus (demokratinės, diktatūrinės). Marksistai visur akcentuodavo klasinį partijos turinį – buržuazinės, smulkiaburžuazinės, proletarinės.

Partinių sistemų klausimas traktuojamas irgi skirtingai. Pirmiausia tai priklauso nuo pasirinktų kriterijų, kurie gali būti tiek kiekybiniai, tiek kokybiniai. Visas partines sistemas galima suskirstyti į tris tipus: vienpartines, dvipartines ir daugpartines. Savo ruožtu, kiekvienas iš įvardytų partinių sistemų tipų dar gali turėti po keletą modifikacijų.

Mintautas Bložė

Political parties and party systems

S u m m a r y

Keywords: *political party, party system, ideology, socialization, modernization, party functions, party types.*

A short review of political parties and party systems lets us state that political parties are undoubtedly one of the most important political institutions of a modern state, however the very definition of a political party varies with scholars of different countries. Their functions are also variously defined. Political parties are classified into types on the basis of different criteria. Therefore it is possible to have a big variety of these types. Political systems are also treated in various ways. That depends on the concrete circumstances and the general level of political culture.

M i n t a u t a s B L O Ž Ė
*Tarptautinių santykių ir politikos mokslų institutas
Vilniaus universitetas
Vokiečių g. 10
LT-01130 Vilnius
[mintautas.bloze@tspmi.vu.lt]*